

A close-up, high-angle photograph of several solar panels. The panels are dark blue with a grid of silver lines and a pattern of small, light-colored cells. The perspective is from above, looking down at the panels.

Markten en overheid

Eijgelshoven, Nentjes en Van Velthoven

Vijfde druk

Noordhoff Uitgevers

Markten en overheid

Markten en overheid

Dr. P.J. Eijgelshoven

Prof. dr. A. Nentjes

Dr. B.C.J. van Velthoven

Vijfde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen | Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen/Amsterdam
Omslagillustratie: Shutterstock

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

0 1 2 3 4 5 / 14 13 12 11 10

© 2010 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/reprorecht). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-85156-9
ISBN 978-90-01-78425-6
NUR 781

Woord vooraf bij de vijfde druk

In *Markten en overheid* draait het om één thema: de werking van de markteconomie en de bemoeienis van de overheid met die markteconomie, binnen de nationale en de internationale context. Het boek geeft een overzicht van de belangrijkste economische leerstukken op het terrein van de allocatie en de verdeling. Bij de uitwerking van het thema is gekozen voor een analytische aanpak, omdat daarmee een basis wordt gelegd voor een zelfstandige bestudering van de materie, die ook nog zijn diensten bewijst nadat de collegebanken reeds lang verlaten zijn. Ondanks die analytische benadering is voor de bestudering van het boek geen speciale wiskundige voorkennis nodig; voor de presentatie van de stof is volstaan met grafische afleidingen. Voor de geïnteresseerde lezer zijn enkele wiskundige afleidingen in voetnoten opgenomen.

Dit boek is in eerste instantie geschreven voor het economieonderwijs aan studenten bestuurskunde, politicologie en rechten, vanuit het besef dat zij tijdens hun studie en in hun latere werkkring veel met de bemoeienis van de overheid met markten te maken krijgen. Daarnaast is dit boek ook geschikt voor hbo-opleidingen en voor andere niet-economische studierichtingen aan universiteiten en hbo-instellingen, waar algemene economie onderdeel is van het vakkenpakket.

Deze uitgave vormt samen met *Macro-economie en stabilisatiepolitiek* van dr. G.E. Hebbink en dr. B.C.J. van Velthoven een volledige methode algemene economie.

Ten behoeve van de vijfde druk is de tekst weer geheel up-to-date gemaakt. In het bijzonder hebben wij ons beijverd om het cijfermateriaal en de verwijzingen naar de stand van de Nederlandse regelgeving en de ontwikkeling van de internationale samenwerking volledig te actualiseren. Gelet op de reacties hebben wij geen aanleiding gezien substantiële veranderingen aan te brengen in de theoretische uiteenzettingen. De enige uitzonderingen betreffen:

- een kleine aanpassing in figuur 7.1 (constante marginale kosten), teneinde de aansluiting op figuur 7.2 te verbeteren;
- een korte uiteenzetting over asymmetrische informatie als bron van marktfalen, die in een nieuwe paragraaf 9.1 is ingevoegd in hoofdstuk 9;
- een uitgebreidere en op onderdelen aangepaste beschrijving van de instrumenten van het milieubeleid in subparagraaf 12.5.3;
- twee nieuwe paragrafen 14.4 en 14.5 in hoofdstuk 14, waarin wordt toegelicht dat instabiliteit op de financiële markten kan leiden tot kapitaalmarktfalen, gevolgd door een beschrijving van de achtergronden van de recente kredietcrisis.

Voor het overige is volstaan met een aantal redactionele wijzigingen met het oog op de overzichtelijkheid en bruikbaarheid van het boek.

De gepresenteerde cijfers en de besproken regelingen geven op het moment van schrijven zo goed mogelijk de bestaande situatie weer. Een

deel van deze cijfers en regelingen zal echter al bij het verschijnen van dit boek, en anders wel na verloop van tijd, achterhaald zijn door de actuele ontwikkelingen. De meest recente cijfers en regelingen zijn te vinden op de websites van het Centraal Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek, de Nederlandse overheid in het algemeen en de verschillende ministeries in het bijzonder, de Europese Unie en diverse internationale organisaties. In het hiernavolgende kader staat een aantal nuttige internetadressen vermeld.

Centraal Planbureau	www.cpb.nl
Centraal Bureau voor de Statistiek	www.cbs.nl
Nederlandse overheid	www.overheid.nl
Ministerie van Economische Zaken	www.ez.nl
Ministerie van Financiën	www.minfin.nl
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	www.szw.nl
Nederlandse Mededingingsautoriteit	www.nmanet.nl
Europese Unie	www.europa.eu
OECD	www.oecd.org
WTO	www.wto.int
UNCTAD	www.unctad.org

Zoals altijd houden wij ons aanbevolen voor uw commentaar.

Noordhorn/Roden/Leiden, januari 2010

P.J. Eijgelshoven

A. Nentjes

B.C.J. van Velthoven

Inhoud

1	Inleiding	9
2	Consumentengedrag	17
2.1	Indifferentiecurven	18
2.2	Budgetlijn	21
2.3	Optimaal goederenpakket	22
2.4	Vraagcurve van een consumptiegoed	23
2.5	Verschuivingen van de vraagcurve	28
2.6	Consumentensurplus	30
3	Producentengedrag	33
3.1	Kosten	34
3.2	Opbrengsten	41
3.3	Optimale productieomvang	42
3.4	Aanbodcurve van de individuele producent	45
3.5	Verschuivingen van de aanbodcurve	47
3.6	Producentensurplus	49
4	De goederenmarkt met volledige mededinging op korte termijn	51
4.1	Marktvraag en marktaanbod	52
4.2	Werking van het marktmechanisme	53
4.3	Toepassing van het vraag- en aanbodmodel; comparatieve statica	55
4.4	Minimum- en maximprijzen	57
4.5	Marktevenwicht en efficiëntie	62
5	De goederenmarkt met volledige mededinging op lange termijn	67
5.1	Kosten op lange termijn	68
5.2	Marktevenwicht op lange termijn	71
5.3	Welvaartseconomische beoordeling van volledige mededinging	74
6	Monopolie en monopolistische concurrentie	75
6.1	Marktvormen	76
6.2	Monopolie	77
6.3	Natuurlijk monopolie	86
6.4	Prijs- en hoeveelheidskartel	94
6.5	Monopolistische concurrentie	98
6.6	Prijstdiscriminatie	100
6.7	Welvaartseconomische beoordeling van monopolie en monopolistische concurrentie	102
7	Oligopolie	103
7.1	Heterogeen duopolie	104
7.2	Niet-prijsconcurrentie	107
7.3	Uitschakelen van concurrentie door samenwerking	108
7.4	Fusies en overnames	109
7.5	Toetredingshindernissen	114
7.6	Welvaartseconomische beoordeling van het oligopolie	119

8	Mededingingsbeleid	121
8.1	Mededingingsregelingen	122
8.2	Misbruik van economische macht	126
8.3	Relatie tussen het Nederlandse en Europese mededingingsbeleid	130
9	Bemoeigoederen, externe effecten en collectieve goederen	131
9.1	Asymmetrische informatie	132
9.2	Bemoeigoederen	134
9.3	Externe effecten	137
9.4	Zuiver collectieve goederen	144
9.5	Subsidiariteit	148
9.6	Begroting van de Nederlandse overheid	150
10	Internationale handel	153
10.1	Oorzaken van internationale handel	154
10.2	Interindustriële handel: comparatieve kostenverschillen	155
10.3	Intra-industriële handel	168
11	Handelspolitiek	171
11.1	Instrumenten	172
11.2	Argumenten	179
11.3	Internationale en regionale handelsverdragen	185
12	Natuurlijke hulpbronnen	195
12.1	Productiefactoren: algemene aspecten	196
12.2	Natuurlijke hulpbronnen: begripsomschrijving	201
12.3	Grond	202
12.4	Uitputbare hulpbronnen	205
12.5	Milieu en milieubeleid	208
13	Arbeidsmarkt en arbeidsmarktbeleid	219
13.1	Aanbod van arbeid	220
13.2	Vraag naar arbeid	223
13.3	Werking van de arbeidsmarkt	225
13.4	Falen van de arbeidsmarkt en arbeidsmarktbeleid	231
14	De kapitaalmarkt	241
14.1	Aanbod van kapitaal: de besparingen	242
14.2	Vraag naar kapitaal	245
14.3	Prijsvorming van kapitaal: de interestvoet	248
14.4	Falen van de kapitaalmarkt	251
14.5	De kredietcrisis: een geval van kapitaalmarktfaalen	254
14.6	Markten voor productiefactoren samengevat	260
15	Inkomensverdeling en inkomenspolitiek	263
15.1	Personele inkomensverdeling	264
15.2	Belastingstelsel	270
15.3	Sociale zekerheid	277
15.4	Inkomenspolitiek in Nederland	283
16	Falen van de overheid	291
16.1	Ideale overheid	292
16.2	Invloed van de bureaucratie	294
16.3	Pressiegroepen en politici	295
16.4	Terugtrek van de overheid	300
	Register	305

Inleiding

1

Markten en overheid gaat over de vraag hoe ons economische bestel functioneert. We leven in Nederland en in de Europese Unie (EU) in een gemengde economie, dat wil zeggen: een markteconomie met een forse dosis overheidsbemoeienis. De grondslagen van de markteconomie worden gevormd door particulier eigendom en economische vrijheid, waaronder de vrijheid van ruil. De deelnemers aan het markt-economische verkeer stellen in ruil voor geld hun arbeidskracht en eventuele andere productiemiddelen die ze in eigendom hebben, ter beschikking van producenten en zetten het verdiende geld weer om in goederen en diensten. Dit ruilsysteem heeft een zelfregulerend vermogen: zonder planning en sturing van de productie door een economisch oppergezag wordt er door de tussenkomst van markten voorzien in de behoeften van de burgers. Toch kan die markteconomie zonder een sterke overheid niet goed draaien. In de eerste plaats moeten eigendommen worden beschermd tegen diefstal en andere inbreuken en moeten meningsverschillen over ruilcontracten op vreedzame wijze kunnen worden opgelost door ze aan de rechter voor te leggen. Maar ook los daarvan bemoeit de overheid zich op velerlei wijzen met het economisch leven. De reden daarvoor is dat de markteconomie weliswaar een zelfregulerend mechanisme is, maar daarom nog niet volmaakt. Daar waar de markt in gebreke blijft, ligt er een taak voor de overheid.

De opbouw van dit boek is als volgt. We beginnen met een theoretische analyse van een markt die volmaakt werkt. De lezer krijgt zo zicht op de werking van de markt onder ideale omstandigheden. Als alle afzonderlijke markten voor productiemiddelen en producten perfect zouden werken en het marktsysteem niet faalt, worden, gegeven de verdeling van eigendommen over de bevolking, de behoeften van de burgers zo goed mogelijk bevredigd; de maatschappelijke welvaart is dan maximaal. In het economisch jargon wordt de toestand van maximale welvaart ook wel aangeduid als de economisch efficiënte allocatie. Nadat de werking van een goedlopende markteconomie duidelijk is gemaakt, kunnen we aandacht besteden aan mogelijke gebreken. De mankementen en zwakheden van de markteconomie liggen in de sfeer van:

- een onjuiste afstemming van de productie op de behoeften;
- een als onrechtvaardig beschouwde verdeling van de welvaart;
- economische inzinkingen en stagnatie.

In dit boek is de aandacht gericht op de allocatie- en verdelingsproblemen. We zullen telkens bekijken in hoeverre de overheid in staat is door regelgeving of andere vormen van optreden de onvolkomenheden van de markteconomie te verhelpen, dan wel de gevolgen van die onvolkomenheden te verzachten.

De voorwaarden die nodig zijn om maximale welvaart te bereiken, treffen we aan in een bijzonder type marktform, namelijk die van de *volle mededinging*. Deze marktform wordt gekenmerkt door het feit dat de individuele verkopers en de individuele kopers elk afzonderlijk géén invloed kunnen uitoefenen op de hoogte van de marktprijs. Bovendien is er op langere termijn sprake van vrije toetreding tot de markt, zonder toetredingsbarrières. Is aan deze voorwaarden niet voldaan, zoals het geval is op de markten met *onvolledige mededinging* (monopolie, monopolistische concurrentie, oligopolie), dan bestaat het gevaar dat de productie niet goed is afgestemd op de behoeften: de welvaart wordt niet gemaximaliseerd. Deze vorm van marktfalen levert een van de argumenten voor overheidsbemoediging met het economisch leven (mededingingsbeleid).

De markten met onvolledige mededinging zijn niet de enige reden waarom de overheid ingrijpt in de markteconomie. In goed functionerende markten vallen de baten die de goederen opleveren, toe aan de kopers van het goed. In werkelijkheid is dat niet steeds het geval. Er zijn goederen met zogenaamde positieve *externe effecten*. Positieve externe effecten zijn voordelen die toevallen aan anderen dan de directe kopers van het goed; deze effecten zijn niet verdisconteerd in de marktprijs van het goed. Een voorbeeld is de inenting tegen besmettelijke ziektes. Ook zijn er goederen met negatieve externe effecten. Dit zijn goederen waarvan de productie en/of het gebruik nadelen met zich meebrengen, zoals milieuvervuiling, die niet zijn verwerkt in de marktprijs van het goed. In dat geval geeft de marktprijs vanuit maatschappelijk standpunt niet alle kosten weer en is een productieomvang die vanuit particulier oogpunt optimaal is, vanuit maatschappelijk oogpunt niet efficiënt. Laat men de markt vrijelijk zijn gang gaan, dan is in het geval van positieve externe effecten de productieomvang vanuit maatschappelijk oogpunt te klein en in het geval van negatieve externe effecten te groot; reden voor de overheid om zich met de markt te bemoeien.

Een markteconomie vereist verder dat goederen op een markt verhandelbaar zijn. In werkelijkheid is er een aantal goederen waarvoor dit niet opgaat: de zogenaamde *collectieve goederen*, zoals nationale veiligheid, openbaar bestuur en gelijkheid van elk individu voor de wet. Bij deze goederen neemt de overheid volledig de plaats in van de particuliere markt.

Ten slotte is het voor de totstandkoming van een wederzijds voordelige ruil in een markteconomie vereist dat de koper en de verkoper voldoende kennis van zaken hebben. In de praktijk zijn er echter vele gevallen van *asymmetrische informatie*. De verkoper van een tweedehands auto weet in het algemeen meer over de conditie van de wagen dan de

koper. Een deelnemer aan een ziektekostenverzekering weet beter dan de verzekeraar hoe zijn gezondheidstoestand is. Enzovoort. Als sommige mensen meer weten dan anderen, is het denkbaar dat de markt er niet in slaagt om de beschikbare middelen maatschappelijk optimaal aan te wenden. Mensen die een prima tweedehands auto in de aanbieding hebben, ondervinden problemen om die te verkopen, omdat klanten bang zijn een kat in de zak te kopen. Mensen die prima gezond zijn, kunnen geen polis met een lage premie vinden, omdat verzekeraars bang zijn voor onverwacht hoge ziekenhuisrekeningen. Onder het voorbehoud dat de overheid zelf in het algemeen ook niet over alle relevante informatie beschikt, bestaan er verschillende manieren om de problemen vanwege asymmetrische informatie te verlichten.

Onvolledige mededinging, externe effecten, collectieve goederen en asymmetrische informatie leveren argumenten voor de overheid om in te grijpen in de *allocatieve* werking van de markt, dat wil zeggen: in de wijze waarop de markt de samenstelling van goederenpakketten en de aanwending van productiemiddelen regelt.

Een andere reden voor overheidsingrijpen biedt de *inkomensverdeling*. We zullen zien dat economisch efficiënte productie betekent dat de inkomensverdeling is afgestemd op de productieve prestaties van de productiefactoren. Inkomen is beschikkingsmacht over koopkracht: gegeven de marktprijs hangt de hoeveelheid goederen die men kan kopen af van het inkomen waarover men beschikt. In de meeste landen is het in de productie verdiende inkomen niet de ultieme bron van beschikkingsmacht over koopkracht, doch wordt door de overheid het in de productie verdiende inkomen herverdeeld met als oogmerk een meer gelijke beschikkingsmacht over koopkracht.

Ten slotte vormt de *stabiliteit* van de markteconomie een bron van zorg. In een wereld waarin de markt perfect functioneert, zorgt de markt ervoor dat steeds alle beschikbare productiemiddelen worden aangewend in het productieproces en dat de aldus geproduceerde goederen en diensten steeds een afnemer vinden. De werkelijkheid laat een ander beeld zien, bijvoorbeeld in de vorm van regelmatig terugkerende werkloosheidsproblemen, en ook dat kan een reden voor de overheid zijn om zich met de markteconomie te bemoeien.

Hoe wordt het voorgaande nu in dit boek behandeld? Uitgangspunt is het keuzegedrag van de individuele subjecten: consumenten en producenten. Een subject kan zowel een persoon als een organisatie zijn, bijvoorbeeld een gezin als consument en een onderneming als producent. Er wordt van uitgegaan dat deze subjecten rationeel handelen. Dit laatste betekent dat ze een doel voor ogen hebben dat ze met aanwending van zo min mogelijk kosten willen bereiken. De consumenten, zo wordt aangenomen, streven naar maximale behoeftebevrediging of, anders gezegd, maximaal nut; de producenten streven naar maximale winst. Nut, en liefst zo veel mogelijk, kan men zien als het eigenbelang van de consument; winst, en bij voorkeur maximale winst, is het eigenbelang van de producent. Dit eigenbelang loopt als een rode draad door het boek heen. Welke keuzes vanuit het eigenbelang gemaakt worden door de representatieve consument respectievelijk producent, komt in de hoofdstukken 2 en 3 aan de orde. De analyse mondt uit in de afleiding van de vraagcurve van een consumptiegoed voor de indi-

viduele consument en in de afleiding van de aanbodcurve van het consumptiegoed voor de individuele producent. Aan de hand van de eigenschappen van deze curven wordt het ruilvoordeel van de consument geanalyseerd (consumentensurplus) en het ruilvoordeel van de producent (producentensurplus).

Vervolgens wordt de stap gezet naar de markt met volledige mededinging. De nadruk ligt op de totstandkoming van de marktprijs, eerst in hoofdstuk 4 voor wat betreft de korte termijn en daarna in hoofdstuk 5 voor de lange termijn. De marktprijs speelt een sleutelrol in het ruilverkeer. De marktprijs moet ervoor zorgen dat de hoeveelheid van een goed die door de producenten op de markt wordt gebracht, wordt afgestemd op de gevraagde hoeveelheid van het product. In de theorie van de volledige mededinging is de evenwichtsprijs de prijs waarbij de aangeboden hoeveelheid exact gelijk is aan de gevraagde hoeveelheid. Deze evenwichtssituatie wordt gekenmerkt door economische efficiëntie. We zullen zien dat het voordeel dat de consumenten en producenten samen uit de ruil behalen, maximaal is. Dit maximale ruilvoordeel wordt ook wel maximale welvaart genoemd. De maximale welvaart die behoort bij het evenwicht op de markt met volledige mededinging, levert, zoals reeds eerder opgemerkt, een maatstaf die we hanteren in de analyse en beoordeling van het falen van de markt.

Voor zover het de allocatieve werking van de goederenmarkten betreft, wordt dit marktfalen geanalyseerd in de hoofdstukken 6 tot en met 9. In de hoofdstukken 6 en 7 wordt ingegaan op de kenmerken van markten met onvolledige mededinging. Onvolledige mededinging doet zich voor als er maar één aanbieder is (monopolie), als iedere aanbieder een eigen deelmarkt heeft afgebakend (onder andere bij monopolistische concurrentie) of als het aantal aanbieders relatief klein is (oligopolie). Kenmerkend voor deze markten is dat de individuele producent wél invloed kan uitoefenen op de hoogte van de marktprijs. We zullen zien dat daardoor de producenten zich een deel van het consumentensurplus, zoals dat bij volledige mededinging zou ontstaan, kunnen toe-eigenen. Bovendien zullen we zien dat er in het geval van onvolledige mededinging in de evenwichtssituatie geen sprake is van economische efficiëntie. Met name zal blijken dat de productieomvang op markten met onvolledige mededinging kleiner is dan de productieomvang die zou resulteren onder volledige mededinging. Onvolledige mededinging verkleint, vanuit het gezichtspunt van de economisch efficiënte allocatie, de welvaart. Deze conclusie levert het economisch argument voor de bemoeienis van de overheid met de markten van onvolledige mededinging. In hoofdstuk 8 wordt deze bemoeienis – het mededingingsbeleid – nader toegelicht. Meer in het bijzonder wordt aangegeven hoe de afspraken worden aangepakt waarmee ondernemers de concurrentie proberen uit te schakelen, en wat wordt gedaan tegen misbruik van de machtsposities die kunnen ontstaan als er één of weinig aanbieders op de markt zijn.

Zoals reeds werd opgemerkt, is een ander argument voor overheidsbemoeienis met de markt de omstandigheid dat ‘derden’ die niet bij de ruil betrokken waren, voordelen of nadelen van de ruil ondervinden. We spreken dan van goederen met positieve of negatieve externe effecten. Een bijzonder geval van positieve externe effecten vormen de zogenaamde collectieve goederen. Deze worden gekenmerkt door non-rivaliteit in de consumptie. Non-rivaliteit betekent dat de consumptie

van een eenheid van het goed door individu A niet ten koste gaat van de consumptie van dezelfde eenheid door individu B. In hoofdstuk 9 wordt uitgelegd wat er bij externe effecten en collectieve goederen precies aan de hand is. In hetzelfde hoofdstuk worden ook de instrumenten besproken die een overheid kan toepassen opdat een economisch efficiënte productieomvang totstandkomt. Verder staan we stil bij het subsidiariteitsbeginsel voor de mate van (de)centralisatie van overheidstaken.

In hoofdstuk 9 besteden we ook aandacht aan de problemen als gevolg van asymmetrische informatie. Het is bijvoorbeeld goed denkbaar dat de aanbieder meer weet over de kwaliteit van zijn product dan de potentiële kopers. Ten dele kan de markt zelf dergelijke informatieproblemen oplossen (denk aan garanties of reputatie-effecten). Ten dele kan de overheid instrumenten inzetten om de problemen aan te pakken (denk aan informatie- of verzekeringsplichten).

De concurrentie op de goederenmarkten krijgt steeds meer het karakter van internationale concurrentie. De reden hiervan is dat goederen in toenemende mate niet meer alleen voor de binnenlandse markt worden geproduceerd maar ook (en vaak op de eerste plaats) voor de buitenlandse markt. Dat roept de vraag op waarom er internationaal wordt geruild. Het antwoord is simpel: internationale ruil is voor de betrokken landen voordelig om dezelfde redenen waarom ruil binnen een land voordelig kan zijn. In hoofdstuk 10 worden twee theorieën gepresenteerd die uitleggen waar het ruilvoordeel vandaan komt. De eerste theorie gaat uit van volledige mededinging en schrijft het bestaan van de internationale ruil toe aan productietechnische verschillen tussen landen, tot uitdrukking komend in kostenverschillen. Specialisatie op basis van deze kostenverschillen leidt tot internationale economische efficiëntie met welvaartsvoordelen voor de betrokken landen. De theorie is met name geschikt om te verklaren waarom landen zich specialiseren op complete industrieën: interindustriële handel. De tweede theorie is afkomstig uit de theorie van de onvolledige mededinging en kan worden gebruikt ter verklaring van intra-industriële handel: waarom legt land I zich toe op de productie van auto X en land II op de productie van auto Y? De oorzaak van deze specialisatie wordt gezocht in de voordelen van de productie op grote schaal. Het voordeel van de ruil is in dit geval een lagere productieprijis voor de consumenten.

Internationale handel is wederzijds voordelig. Dit is een sterk argument om de internationale markten zo veel mogelijk vrij te laten. Toch zien we in de wereld om ons heen dat overheden zich bemoeien met importen en exporten. In hoofdstuk 11 bespreken we de argumenten (werkgelegenheid, opvoedende bescherming, readaptatie, dumping en lage lonen) en de instrumenten (invoerheffingen, invoercontingenten, vrijwillige exportbeperking en exportsubsidies), die in de handelspolitiek door overheden worden gebruikt. In dit hoofdstuk wordt ook de economische samenwerking tussen landen (GATT, WTO, EU) toegeelicht.

Om goederen te kunnen voortbrengen zijn productiemiddelen nodig. De markt regelt niet alleen dat de consumenten worden voorzien van eindproducten, ze speelt eenzelfde rol bij de levering en aanwending

van productiemiddelen of productiefactoren. Evenals voor goederenmarkten geldt dat de markten voor productiefactoren (de natuurlijke hulpbronnen, arbeid, kapitaal) een zelfregulerend vermogen hebben. Door middel van de prijsvorming worden de productiefactoren toegeëld aan die bestemmingen waar ze de hoogste opbrengst leveren. Maar ook hier geldt dat er grenzen zijn aan het zelfregulerend vermogen van de markt en dat er derhalve goede economische argumenten zijn voor correcties door de overheidshand.

Analoog aan de manier waarop de goederenmarkten de revue zijn gepasseerd, is ook bij de markten van productiefactoren de (ideaaltypische) markt van de volledige mededinging het referentiepunt aan de hand waarvan de overheidsbemoeienis wordt besproken. De vraag naar productiefactoren berust op hun bijdrage aan de voortbrenging van goederen en diensten die de producenten geld opleveren. Deze centrale gedachte wordt verder uitgewerkt in de marginale productiviteitstheorie, die verklaart waarom de vraagcurve van een productiefactor een dalend verloop heeft: hoe lager de prijs van het productiemiddel is, des te groter is de gevraagde hoeveelheid. Zij die productiemiddelen in eigendom hebben, zullen deze alleen op de markt aanbieden als er een vergoeding tegenover staat. Een belangrijke reden daarvoor is dat productiemiddelen vaak ook direct consumptief kunnen worden gebruikt door de eigenaar; denk bijvoorbeeld aan vrije tijd voor de werknemer als alternatief voor arbeidstijd.

Hoofdstuk 12 gaat over de natuurlijke hulpbronnen. Daaronder verstaan we grond, delfstoffen en fossiele brandstoffen, en vernieuwbare hulpbronnen zoals de vis in de zee en het natuurlijk milieu in zijn functie als opnemer en verwerker van afval dat bij de productie vrijkomt. Voor vele vernieuwbare hulpbronnen hebben zich, omdat ze geen eigenaar hebben, nooit markten ontwikkeld; dat leidt tot economische inefficiëntie in de vorm van overexploitatie en uiteindelijk uitputting, en vraagt derhalve om overheidsbeleid, op nationaal en soms ook op internationaal niveau.

In hoofdstuk 13 komt de arbeidsmarkt aan de orde. Uitgaande van de veronderstellingen van nuts- en winstmaximalisatie worden de eigenschappen van het aanbod van en de vraag naar arbeid toegelicht en wordt de werking van de arbeidsmarkt onder volledige mededinging behandeld. Het feit dat in werkelijkheid sprake is van werkloosheid wijst erop dat de arbeidsmarkt niet functioneert zoals het model van volledige mededinging suggereert. In dat verband gaan we in hoofdstuk 13 nader in op een aantal typen werkloosheid (frictiewerkloosheid en werkloosheid door kwalitatieve discrepanties op de arbeidsmarkt). De wijze waarop het beleid van de Nederlandse overheid het functioneren van de arbeidsmarkt beïnvloedt en bijstuurt, wordt aan het slot van het hoofdstuk behandeld.

De productiefactor kapitaal vormt het onderwerp van hoofdstuk 14. In het gepresenteerde model, dat weer is gebaseerd op het optimaliseringsgedrag van individuele subjecten, ligt de nadruk op de interestvoet. Het aanbod op de (reële) kapitaalmarkt wordt gevormd door de besparingen van nutsmaximaliserende consumenten. Daartegenover staat de vraag van winstmaximaliserende producenten naar middelen voor het doen van investeringen. De interestvoet is de prijs die het marktaanbod van en de marktvrage naar kapitaal op elkaar moet afstemmen. In een geldeconomie kan die coördinerende rol van de inte-

restvoet verstoord worden. Spaarders en investeerders vinden elkaar namelijk meestal niet direct. Besparingen vinden via via (bijvoorbeeld door tussenkomst van banken, beleggingsfondsen en pensioenfondsen) hun weg naar de financiële markten. Op die financiële markten wordt gehandeld in aandelen, obligaties en andere vormen van krediet. Van hun kant kunnen producenten een beroep doen op de financiële markten om middelen aan te trekken om te investeren. Doordat geld in de economie niet alleen wordt gebruikt als ruilmiddel, maar ook als beleggingsobject, kan het gebeuren dat bij problemen op de financiële markten de afstemming van besparingen en investeringen in het ongereede raakt. Instabiliteit op de financiële markten kan dus leiden tot het falen van de kapitaalmarkt. Dat kan vervolgens weer leiden tot problemen in de reële economie, zoals onderbesteding en werkloosheid of overbesteding en inflatie. Er ligt dan mogelijk een taak weggelegd voor de overheid om de financiële markten beter te organiseren. En met een passend monetair en begrotingsbeleid kan worden geprobeerd om tegenwicht te bieden aan de economische instabiliteit.

De in de hoofdstukken 12 tot en met 14 behandelde theorie maakt duidelijk dat de verdiende inkomens in de economie gekoppeld zijn aan de vraag-aanbodverhoudingen op de markten van productiefactoren. Of dergelijke inkomens rechtvaardig zijn, daarover wordt geen uitspraak gedaan. Dat in werkelijkheid de inkomens zoals die uit het productieproces worden verkregen, niet worden geaccepteerd als de uiteindelijke beschikkingsmacht over koopkracht, blijkt uit de bemoeienis van de overheid met de inkomensverdeling. Hoofdstuk 15 gaat nader op deze kwestie in. De nadruk valt op de personele inkomensverdeling. Aan de hand van de begrippen primair, secundair en tertiair inkomen wordt een classificatie gemaakt van de elementen die bepalend zijn voor de personele inkomensverdeling. Belangrijke elementen zijn het belastingstelsel en het stelsel van de sociale zekerheid. Als afsluiting van het hoofdstuk bespreken we enkele actuele thema's in de Nederlandse inkomenspolitiek.

De theorieën uit de hoofdstukken 2 tot en met 15 zijn *micro-economisch* van aard. Ze richten zich op het economisch gedrag van individuen. Deze theorieën kunnen worden gebruikt om de overheidsbemoeienis met het keuzegedrag van individuen en met het functioneren van afzonderlijke markten te analyseren. Men noemt deze bemoeienis ook wel *microbeleid* respectievelijk *mesobeleid*. Het ingrijpen van de overheid in het economische leven van een volkshuishouding kan ook met behulp van *macro-economische* theorieën worden benaderd. In de *macro-economie* gaat de aandacht uit naar geaggregeerde grootheden zoals de nationale consumptie, de nationale besparingen, de nationale investeringen, de nationale werkgelegenheid en het nationale inkomen. De *macro-economische* theorie geeft met name inzicht in de stabiliteitsproblemen van de economie. De behandeling van het falen van de kapitaalmarkt in hoofdstuk 14 ligt op het grensvlak van *micro-* en *macro-economie*. Wanneer bij problemen op de financiële markten de afstemming van besparingen en investeringen in het ongereede raakt, heeft dat gevolgen voor de nationale vraag naar goederen in verhouding tot het nationale aanbod, met ongewenste repercussies voor de nationale werkgelegenheid. Na de internationale kredietcrisis die begon in 2007 en in de jaren daarna een zware mondiale economische

inzinking veroorzaakte, wil dit boek niet voorbijgaan aan deze vorm van marktfalen. Een gedegen behandeling van de verschillende aspecten van de macro-economie en de verklaring van overheidsbemoeienis vanuit macro-economisch gezichtspunt vereist een afzonderlijke beschouwing en vormt het thema van een ander boek.

De rode draad in dit boek is het zelfregulerend vermogen van markten, de grenzen daaraan en de bemoeienis van de overheid met de markten op grond van marktonvolkomenheden. Tegelijkertijd dient de lezer zich goed te realiseren dat de overheid evenmin altijd perfect is. Op verschillende plaatsen in dit boek komen we daarvan voorbeelden tegen. Marktonvolkomenheden kunnen weliswaar een argument vormen voor overheidsingrijpen, maar vervolgens moet zorgvuldig worden bekeken op welke wijze dat het beste kan gebeuren en moet worden afgewogen of dat ingrijpen ten opzichte van de marktgebreken ook tot een daadwerkelijke maatschappelijke verbetering leidt.

In het slothoofdstuk geven we een beschouwing over het falen van de overheid. De theorieën die we daar onder de aandacht van de lezer brengen, zijn afkomstig uit de economische theorie van de politieke besluitvorming. We zullen met name stilstaan bij de rol van stemmen-maximaliserende politici, budgetmaximaliserende ambtenaren en specifieke belangen verdedigende pressiegroepen. De conclusies uit de economische theorie van de politieke besluitvorming staan niet los van de politieke discussies rondom de rol van de overheid in het economisch bestel.